

המידע ההיסטורי ותרומתו לתדמית ולחשיבות של מקום

ניר מן, הקריה בשנות כינונה 1948-1955: מקום מושבה הארעי של הממשלה בקריה, הצבת משרד הביטחון בקריה, העברת מחנה המטכ"ל לקריה, ירושלים: כרמל והעמותה לחקר כוח המגן מיסודו של ישראל גלילי, תשע"ב, ix + 297 + [24] עמ'

זה לא כבר, בפסח תשע"ד (אפריל 2014), נפתח מתחם שרונה המחודש בתל-אביב-יפו לקהל מבקרים, נופשים, מבלים, מחפשי מטעמים ו'מציאות' יקרות. בביקורם במתחם הם מושפעים, במודע ושלא במודע, ממאפייניו הפיזיים הייחודיים – העיצוב האדריכלי של המבנים, חומרי הבנייה, השילוט ומתאר השבילים, הדשאים, הגדרות, העצים והתשתיות. הפריטים הפיזיים מייצגים את הישן ותורמים לאווירת השהייה במתחם וגם למחירי המוצרים הנמכרים בו. למי שמודעים לייחודו הערכי של מתחם שרונה, לאירועים ההיסטוריים שליוו את המושבה, לקהילת הטמפלרים שייסדה אותה, לתפקודים שנבחרו עבור המבנים בשלהי שנות הארבעים ולאחר קום המדינה, ולמיון ולבחירה של הנכסים שהוגדרו מבנים לשימור, ושלכן זכו לשרוד ולשנות מעמד, יש למתחם ערך מוסף. מדובר בחלקם של פריטים ונכסי מורשת תרבות בהבניית הזיכרון, ועקב כך בעיצוב פניה של חברה, נושא שהוא חלק מדיון אקדמי רחב, ושנחקר בתחומי דעת שונים.

הדיון בחלקם של נכסי מורשת תרבות בהבניית הזיכרון נסמך על התפיסה שתפקידם של נכסים, שרידי עבר, שעברו תהליך מיון ובחירה, ושהוגדרו

מבנים לשימור, הוא בעיקר להעביר מסרים לקהל המתנייח אליהם במבט, במגע ובפעילות; כל זאת כחלק מהרצון להעצים את החוויה האישית או לנצל את הנכס ואת ערכיו הייחודיים לתפקוד כלשהו. כדי להבין את המסרים כוללת הבחינה דיון במאפייניהם של שני תחומים – בלשון חוקרים רבים, פרדיגמות – העוסקים בעבר אך רחוקים מלהיות זהים: היסטוריה וזיכרון. אין אלה מושגים פשוטים, שמשמעותם נוגעת לדיון האקדמי בלבד, אלא תחומים הממלאים תפקיד מרכזי בהווה החברתית, והמשפיעים על עיצוב זהותה של חברה ושל סביבותיה.

ספרו של ניר מן 'הקריה בשנות כינונה' הוא ספר היסטוריה בהגדרתו; הוא תחום בזמן – מהרגע שבו התפנו הבריטים משרונה, ב-16 בדצמבר 1947, ועד פברואר 1955, המועד שבו הועברו למקום משרדי המטה הכללי של צה"ל – והמתודה של כתיבתו שאובה מכלי המחקר ההיסטורי, ונסמכת על ראיונות וטקסטים ועל פרשנותם. דיון מפורש ביחסי היסטוריה וזיכרון אין בספר זה, ועם זאת בשל ההיצמדות לפרק זמן של שבע שנים, לגורמים ולדמויות שפעלו במרחב שרונה ולאירועים שהתרחשו בו, אין המחבר יכול להתעלם מהזיכרון ומחלקו בעיצוב המרחב וההווה הישראלית. מצד אחד התיחום בשנים מבליט את חשיבותה של חוליית זמן זו בשרשרת ההיסטורית של התפתחות מרחב זה וגם כשלב בגיבושם של מוסדות מדינת ישראל. מהצד האחר לא ניתן לבודד חוליה היסטורית זו ולהתעלם מהזמנים, מהזיכרונות ומההקשרים האחרים שהשפיעו על המתחם, ושעיצבו אותו; בלשונו של מן, הישרדותם של נכסים בנויים טמפלריים הקנתה לייעודם כמשרדי ממשלה החל בשנת 1948 'ניחוח כפרי'. לאורך השנים התפתח דיאלוג בין הנוף הכפרי-הפסטורלי של המושבה שנוסדה על ידי קהילה טמפלרית בשנת 1871

ניר מן

הקריה בשנות כינונה

1955 - 1948

לקריה, החלטות מדיניות, ביטחוניות ועירוניות. מבנה שלדי זה תורם לכידותו ההיסטורית של הספר ומסביר את חלוקתו לשתי קבוצות פרקים: הקבוצה הראשונה מתמקדת בשנים הראשונות ובהתאמת הנכסים בשרונה לתפקודים חדשים, והקבוצה השנייה, מהפרק השישי ואילך, מבליטה את השינויים הפיזיים שחלו במתחם בעקבות ההחלטה להעביר את המטכ"ל למתחם שרונה. בתיאור להלן אסקור את מבנה הספר ואת תוכן פרקיו.

הפרק השני, 'מקום מושב ארעי לממשלה', סוקר את תהליך קבלת ההחלטות של ועדת המצב, שנדרשה לבחור את מקום מושבה של הממשלה, ולאחר הבחירה בשרונה – לדון בהתאמת המבנים

לבין התפתחויות היסטוריות שהתרחשו במתחם, החל בספטמבר 1918, לאחר שהצבא הבריטי סיים את כיבוש ארץ-ישראל, עליית היטלר לשלטון בגרמניה, פרוץ מלחמת העולם השנייה ועד יציאת הבריטים מישראל בדצמבר 1947; כל אלה מעשירים את פרקי הספר המתמקדים באירועים היסטוריים שהתרחשו במהלך שבע שנים באותו מתחם כפרי, כשליכנוני שרונה הצטרף באותן שנים כינוי חדש – הקריה.

פרקי הספר 'הקריה בשנות כינונה' בנויים באופן התפתחותי-כרונולוגי ומבליטים את חלקם של שלושה גופים – הדרג הממשלתי, עיריית תל-אביב ומערכת הביטחון – בתהליך קבלת ההחלטות על עיצובם של מוסדות השלטון של המדינה בראשיתה. לתיאור ההתפתחויות משלוש נקודות מבט של גופים אלה מצטרף מיקוד נוסף – הבלטה של מספר נושאים ותוכנות של כותב הספר הנוגעים לתחומי דעת נוספים, מלבד ההיסטוריה: גאוגרפיה, דמוגרפיה, מדע המדינה ותכנון עירוני. בנושאים אלה נכללים תפקידו של המיקום הגאוגרפי של שרונה וחלקו בהתפתחות העירונית של העיר תל-אביב; **הצמצום הקרקעי ולחץ האוכלוסייה העירונית**, שעודדו תחרות בין שימושי הקרקע שהתפתחו במתחם ובסביבתו; **דמויות ואירועים שנקשרו בהקמתה של מדינת ישראל** אך נקשרו גם במתחם. כאלה הבלית המחבר בעיקר שניים, בגלל הקשר הישיר שלהם למתחם שרונה: ההחלטה לקבוע את מתחם שרונה כמקום מושבה הארעי של הממשלה (פברואר 1948) והעברת מחנה המטכ"ל מרמת-גן לקריה (דצמבר 1952). **התוכנות מוצגות בכל פרק, בתחילתו, בסופו או באמצעו, והן מבליטות את תפקידו של כותב הספר לעבד את העובדות, לנתח ולחדד את מטרת הספר – סקירה היסטורית פרטנית מאוד של שבע שנים שבהן התקבלו במתחם אחד, מצומצם כשטחו, כמושבה שהפכה**

פרטים ומובאות, אך בעיקר ניכרת בו הכרתו של הכותב את תפקידו של ההיסטוריון לנתח בהווה את ההתרחשויות ההיסטוריות ולנצל את יכולותיו להתנתק מעובדות העבר וליצור הקשרים חדשים – בפרק זה מדובר בהצגת השתלשלות האירועים שקידמו שיתוף פעולה בין מנהיגות המוסדות הלאומיים, קק"ל ועיריית תל-אביב, שיתוף שתרם לרכישת קרקעות שרונה ולהפיכתה למקום מושבה הארעי של הממשלה.

הפרק השלישי, 'מיסוד הממשלה בקריה', סוקר את השלבים הראשונים של הפיכת מושבה

והתשתיות של המושבה לתפקידם החדש. לצד הצגת התחרות בין הערים שהתנדבו לקלוט את המוסדות בשטחן כולל הפרק תיאור של מאפייני אתר שרונה ושל השלכות הייעודים החדשים על ההתפתחות האורבנית וההתפשטות של שימושי הקרקע בתל-אביב. בתיאור התכנון עומד המחבר על תפקידה של 'קרן קיימת לישראל' בהעברת הקרקע לבעלות עיריית תל-אביב, על גישתה של עיריית תל-אביב ועל הכרתה בחשיבות הנדל"נית של המתחם, וכמובן דן בחלקם של מוסדות הממשלה, שתקציבם היה מוגבל. בפרק שפע

משרד ראש הממשלה בקריה בתל-אביב, שבו נערכו הישיבות הראשונות של הממשלה הזמנית, דצמבר 1964 (צילום: דוד אלדן, לע"מ)

וחילוקי דעות, של התרחשויות וחילופי אישים עד השלמת הבנייה בפברואר 1955. בפרק מדיני זה, כמו בפרקים הקודמים, התיאור הפרטני מעיד על חלקם של דמויות ואירועים מקומיים בתהליך קבלת ההחלטות.

הפרק חמישי, 'מתרסי המקרקעין הצבאיים', פותח דווקא בתוכנות – בהשלכות של גידול אוכלוסיית תל-אביב והגידול בביקוש לשטחי קרקע לתפקודים שונים (מגורים, שטחים פתוחים וגם שטחים צבאיים) על התפתחות הקריה. עיריית תל-אביב נדרשה לגידול האוכלוסייה ולצורך בפתרונות למגורים ובשטחי ציבור, ואילו מציאת שטחים לתפקודים צבאיים נועדה להידון במערכת המדינית, במשרד הביטחון, ובמערכת הצבאית. אלא שאלה השתלבו באלה, וההפרדה לא הייתה ברורה. מצב זה בולט בתיאור פרשת מחנה שרונה הצה"לי, התחלופה שהתרחשה בתחומיו וגופים שנכללו בו: מפקדת חיל הקשר, פיקוד הנ"מ, מפקדת הג"א ובית הספר לפיקוד והצלה (עמ' 121-125). אף ששטח המחנה היה שייך לעיריית תל-אביב, שייעדה אותו להקמת שכונות מגורים, ויתרה העירייה בסופו של דבר, ומפקדות הצבא נותרו במקום. מציאות זו תרמה להחלטה להעביר את מחנה המטכ"ל למתחם בדצמבר 1952.

הפרק השישי, 'העברת הממשלה לירושלים', מטרתו משולשת: להסביר את ההחלטה למקם את משרדי הממשלה בשרונה באופן ארעי, בטרם העברתם לירושלים; לענות על השאלה האם הקריה בתל-אביב מילאה תפקיד שתואם עיר בירה; ולתאר את המאבק שהתחולל על שטחי קרקע ומשרדים לאחר שהוחלט אילו תפקודים ייכללו בקריה. כאשר לנושא הראשון המחבר מתאר בפירוט את הכפילות שנוצרה כאשר לצד הכנת תכנית מתאר לקריית הממשלה בירושלים עוצבה הקריה בשרונה בשטח של כ-400 דונם. תכנון הקריה בשרונה התאפיין בהתלבטויות תכנוניות כיצד להתאים את

לקריה ממשלתית. שלבים אלה כללו ויכוחים על שם המתחם והתאמה של תשתיות, מבני משק ומגורי איכרים לצורכי משרדים ממשלתיים. הסקירה נועדה לבסס את הטענה שתהליך הקמתה של הקריה היה שונה מן התהליכים המקובלים של הקמת מרכז שלטוני שנועד לייצג את המשטר ומאפייניו. הקמת קריית הממשלה בשרונה התנהלה על פי שיקולים פרגמטיים, שנגעו למיקום, סמוך למרכז עירוני, לאילוצים תקציביים וליחסים הבין-אישיים של המנהיגות הממשלתית. למשל שיפוץ לשכת הנשיא שיקף את יחסו של ראש הממשלה דוד בן-גוריון לנשיא חיים ויצמן. מכיוון שמינויו של ויצמן היה מינוי של כבוד, ובן-גוריון לא ייחס למינוי זה חשיבות יתרה, הוקצה למשכן הנשיא מבנה קטן וחסר הדר. לדברי מן "ייתכן שניסונו של בן גוריון להצר את צעדי הנשיא בזירה הפוליטית הומחשו לו בדרך מרומזת באמצעות הרחקתו הסמלית ממקור הסמכות במתחם השלטוני" (עמ' 66).

כשם שהלשכות שיקפו גישות ויחסי כוחות מקומיים (לא ממלכתיים) כך גם מיקומן של רשויות ממלכתיות בקריה. תיאור המבנה של המדפיס הממשלתי והפעילות שהתקיימה בו, מטבעת בנק ישראל, השירות הבולאי, 'קול ישראל', המוסד ובית היולדות מציג את המפגש בין האזרחי לממשלתי ובעיקר את המקומיות ואת הארעיות שאפיינו את היחס למקום.

הפרק הרביעי, 'הקמת מערכת הביטחון', נפתח בתיאור נודדי משרד הביטחון ופיזור תפקודיו עד התבססותו בקריה בשרונה. פתיחה ארוכה זו (10 עמודים) נועדה להדגיש את הצורך בריכוז המשרדים הביטחוניים, ומבהירה מדוע הוחלט להקים עבור משרד הביטחון מבנה חדש, ולא להתאים מבנים ישנים לתפקוד הביטחוני. ואולם ההחלטה להקים מבנה חדש לא זירזה את הקמתו, והפרק כולל תיאור פרטני של דיונים

ישראל רוקח, ראש עיריית תל-אביב ונציג מפלגת 'ציונים כלליים', לשר הפנים. הפרק כולל דיון במיקומם של משרדי המטכ"ל והביטחון בשרונה, בדרישת נציגים מעיריית תל-אביב לפנות את המשרדים ובעמדתו של רוקח, שהושפעה ממחויבויות פוליטיות של מפלגתו. בשני הפרקים הללו מרכה הכותב להאיר את הדברים בפרשנות ובתובנות – חלקן ניתוח היסטורי, חלקן ראיית הנולד, כמו המחלוקת המתמשכת בין המערכת הצבאית, משרד הביטחון ומשרדי הממשלה האחרים על התקציב ועל הכפילות במשרדי הממשלה בירושלים ובתל-אביב.

הפרק התשיעי עוסק ב'העברת מחנה המטכ"ל לקריה'. בדצמבר 1952 נפלה ההחלטה להעביר את מחנה המטכ"ל לקריה. בעקבות ההחלטה קמו ועדות ונערכו דיונים רבים בשאלה איך במצב של חוסר תקציב מחלקים את השטח המצומצם בין אגפי המטכ"ל, משרד הביטחון ושאר הגופים האזרחיים, מעבירים משרדים ממקום למקום, וקובעים נהלים חדשים.

בפרק הסיכום המחבר מתמיד בדרכו; הוא בוחן את התפתחות הקריה בפרק זמן מתוחם ולאור קבוצת נושאים הנושקת תחומי דעת שונים, ומוסיף את פרשנותו ואת תובנותיו, בעיקר 'השגות בנות זמננו' (עמ' 199). הוא מציין כי אי הוודאות הפוליטית, בעיקר באשר למעמד ירושלים, הימצאותו של מתחם רציף בתל-אביב והבעלות על הקרקע היו שיקולים לטובת ההחלטה למקם את משרדי הממשלה במתחם שרונה. והוא מוסיף שמלבד ההתפתחויות המדיניות גם המחסור התקציבי והיעדר תכנון לטווח ארוך השפיעו על עיצוב המתחם ועל חלוקת התפקודים בו. המשפטים האחרונים מציגים את תפקידו של פרק הזמן ההיסטורי בדיון האקטואלי ובמיקום שנבחר למשרד הביטחון ולבסיס המטכ"ל ב'מרחב הלאומי והעירוני מההיבט האסטרטגי' (עמ' 221).

המתחם הישן לתפקודים החדשים, מה ניתן להרוס ומה לבנות מחדש. מלבד בניין 22, שנועד להנהלת משרד הביטחון, ו'גן השושנים', שניטע בשטח שתוכנן לשמש כיכר מסדרים, לא מומשו התכניות בסופו של דבר. וכפי שכותב מן, היעדר תקציב, השתכנותם של משרדי הממשלה ושל המטה הכללי בבנייני המושבה, ואולי גם מודעות לערך האדריכלי וההיסטורי של המבנים (עמ' 144) מנעו את מחיקת מתחם המושבה שרונה. בנושא השני הכותב מאריך בהגדרה של עיר בירה ובבחינת השאלה אם הייעוד שנקבע לשרונה בשנותיה הראשונות של המדינה תואם הגדרה זו. הנושא השלישי, המאבק על שטחי קרקע ומשרדים, אמנם קשור בשני הקודמים, אך הוא נוגע גם למחלוקת בין משרד הביטחון למשרדי הממשלה האחרים. גם בפרק זה לא נשכח מיקום הקריה באזור עירוני מתפתח, ונכרכים בנושאים שהוצגו לעיל ויכוחים בין עיריית תל-אביב לממשלת ישראל על תיחום גבולות הקריה והתפקודים שיש לכלול בתחומה.

הפרק השביעי נושא 'דיוני המטכ"ל בשאלת מיקום מחנה הקבע' והאפשרות להפרדה בין מחנה המטכ"ל לבין משרדי הממשלה ובתוכם משרד הביטחון. לוויכוח בין הצבא לבין משרד הביטחון היו מספר פנים. הוא הפגיש שיקולי מרחק גאוגרפיים עם שיקולים כלכליים וביטחוניים, והיה כרוך בדיון עקרוני בתהליך קבלת ההחלטות ובשאלה מי האחראים לנושאי הביטחון במצבי רגיעה וחירום. הדגש הגאוגרפי לצד הדיון בחלוקת התפקידים ממשיכים את הגישה שהוצגה בפרקים הקודמים – בחינה של ההתרחשויות ההיסטוריות שנקשרו בהקמת הקריה ומחנה המטכ"ל בשרונה באמצעות שלושה גורמים: הדרג הממשלתי, הרשות העירונית האחראית למרחב הגאוגרפי ומערכת הביטחון. בפרק השמיני, 'מינוי רוקח לשר הפנים', נקט המחבר את אותה הגישה. במרכז הפרק עומד מינויו של

חשיבותו של הספר דווקא בנושא שמחברו הצניע בעצם בחירתו להתעמק ולהרחיב בתיאור של שבע שנים שהטביעו חותם על מתחם שהתפרש משני צדי רחוב קפלן בתל-אביב-יפו, ושכונה הקריה. שינוי השם דחק את הזיכרון ההיסטורי שנקשר במושבה שרונה, ושעוצב לא רק על ידי התרחשויות היסטוריות בתחומי ארץ-ישראל ולימים מדינת ישראל, אלא גם נקשר באירועים עולמיים. בימים אלה, לאחר שהמתחם בחלקו הדרומי שינה פניו ושכונה רובק בו הכינוי שרונה, בולט תפקידם של הפרקים ההיסטוריים בתולדות מקום בקביעת תדמיתו. הבחירות מה לשכוח ומה לזכור, מה מהנכסים ההיסטוריים להותיר במרחב, ואילו מסרים עליהם להעביר, אינן יכולות להיעשות ללא תיעוד ופירוט של ההיסטוריה. קביעה זו נוגעת עתה בעיקר למתחם שרונה הצפוני, שמעמדו טרם הוכרע, ושאחידים מהמבנים ההיסטוריים בו עומדים על תלם והם עדות היסטורית לשנותיה הראשונות של המושבה ולגלגוליה של הקריה. לכותב הספר, לקוראים ולתוהים הזמן יאמר את שלו, אם הפרק ההיסטורי המתעד את כינונה של המדינה ומוסדותיה, הממלכתיים והביטחוניים, בקריה בתל-אביב יגבר על הזיכרונות שהותירו הפרקים ההיסטוריים הטמפלריים, החקלאיים, ימי מלחמות העולם הראשונה והשנייה וממשלת המנדט.

אסכם, הספר גדוש בעובדות היסטוריות שמטרתן להאיר את הפרק ההיסטורי, הממשלתי והצבאי, של מתחם שרונה, שהחליף את שמו לקריה. כיאה לספר היסטוריה, העובדות מגובות בהפניות למקורות היסטוריים ראשוניים ומחקריים ובראיונות – וכל אלה חשיבותם רבה, משום שניתן להיעזר בהם בחיפוש אחר מענה על שאלות העולות תוך כדי קריאת העובדות. לגודש זה יתרונות אך גם חסרונות. היתרונות הם בהחלטה להצטמצם ביחידת זמן לא גדולה ובהתרחשויות שהיו ביחידה מרחבית מתוחמת, ושהשפיעו על עיצובה ועל התפתחותה. כמו כן המידע הרב מאפשר לכותב להציג הקשרים רחבים, הגולשים מהזמן ומן המרחב שקבע לעצמו. החסרונות מצויים בעודף הפרטים, שהכותב עצמו מודע לו, כפי שהוא מציין לא פעם, למשל: 'כדי לחסוך מהקורא את המשך הצלילה לנבכי הוועדות השונות ולסבך הנתונים ייאמר רק [...] (עמ' 177). עודפות זו מכבידה על הקוראים. לכאורה השלד המבני והמיקוד הנושאי צריכים היו להקל עליהם ולקדם שלב אחרי שלב בהתפתחות ההיסטורית ובהבנת השותפים בתהליך קבלת ההחלטות בנושאי הקריה ומוסדותיה, תכנונה ותפקודיה. אלא שאלה מיטשטשים בגלל הפרטים הרבים והניסיון להציג תובנות תוך כדי כתיבה. הכותב לא הסתפק בתפקידו של ההיסטוריון לקשור בין זמנים, והוסיף עליו דיון השייך לתחומי דעת אחרים.